

GOTTHOLD EPHRAIM LESSING

JOHANNES HEMLEBEN

Osvícenci se snažili na místo tradice a historické autority dosazovat zkušenost a rozum. Empirismus (zkušenost) a racionalismus (rozum) měly být jedinými uznávanými zdroji poznání. Že takovéto požadavky znamenaly rozsudek smrti pro středověký obraz církve, je nasnadě. Představy záhrobí, nebe a pekla byly zahrnuty do likvidace dřívějších názorů právě tak jako dogmata scholastiků. Pro tradiční duchovní hodnoty neexistovala výjimka.

O to podivuhodnější je duchovní postoj a práce nejdůležitějšího představitele osvícenství, Gottholda Ephraima Lessinga (1729-1781). Také on bojoval za duchovní svobodu, i on energicky podporoval náboženskou toleranci, nebyl však v první řadě naladěn na „boření“. Věděl, že bořit je snazší, než znovu vybudovat. Také nebyl tak domýšlivý jako někteří volnomyšlenkáři domnívající se, že s nimi začíná teprve to pravé poznání a veškerá minulost je zahalena temnou mlhou. Právě proto, že Lessing byl přesvědčen, že zkušenost a rozum by měly být jedinými platnými prameny novověkého poznávání, snažil se probouzet smysl i pro zkušenost a rozum minulých pokolení. Tomuto jeho postoji odpovídá zásada tolerance, tak přesvědčivě líčená v dramatické básni *Moudrý Nathan*. Opravdový rozum neupírá ani bližním, ani předkům, aby zkušeností a rozumem sami nacházeli pravdy.... Jen nerozumný se sám pokládá za rozumného. Tu je vidět, že se Lessing snaží zajímat také o poznatky dřívějších staletí a tyto poznatky prozkoumat.

Lessing se stáří nedožil. Zemřel roku 1781 v padesáti dvou letech. O to zajímavější je, že se v posledních dvanácti letech svého života ve třech větších pojednáních zabýval otázkami smrti a života po smrti. Jsou to: *Jak staří Řekové a Římané zobrazovali smrt (1769)*, Leibnitz, o věčných trestech (1773) a *Výchova lidského pokolení (1780)*.

Své pojednání *Jak staří Řekové a Římané zobrazovali smrt* Lessing v podtitulu nazývá „studie“, ačkoliv je napsáno v ostrém, polemickém stylu. Naráží v něm na kostru, na „kostlivce“ jako symbol smrti. Pokládá to za povrchní výklad smrti a domnívá se, že staří Řekové a Římané své pojetí nikdy neidentifikovali s tímto v podstatě hrůzným obrazem. Protože ale Lessing ví, že již v antice existovalo zobrazování kostry, je přesvědčen, že tehdy to muselo znamenat něco jiného než třeba tance smrti pozdního středověku. Podle jeho názoru měli Řekové i Římané pozitivnější pojetí smrti, než aby její platný symbol spatřovali v kostře.

Vědomě Lessing dává na titulní list svého spisu antickou náhrobní plastiku. Ta ukazuje „okřídleného mládence“, jenž v hluboce zamyšleném postoji stojí vedle mrtvoly, levou nohu přeloženu přes pravou a hlavu spočívající na obrácené pochodni, která je opřena o hrud' zemřelého, zatímco v levé ruce sahající dolu po pochodni drží věnec s motýlem... Lessing k tomu s důrazem dodává: „A já říkám, že tato postava je smrt.“

Lessingovo zdůvodnění je bohaté vědomostmi a jasné. Pro antického člověka jsou spánek a smrt sourozenci. Obé je zobrazováno s typickou spánkovou polohou zkřížených nohou. Lessing k tomu poznamenává: „Co může zřetelněji zobrazit konec života, než zhasnutá, obrácená pochodeň? ... A věnec v jeho levici? To je věnec zemřelých. Všechna těla zemřelých byla u Řeků a Římanů ověncena; na tělo zemřelých házeli pozůstalí a přátelé věnce, ověncena byla i hranice, urna a náhrobek.

A konečně, motýl nad věncem? Kdo neví, že motýl je obrazem duše a zejména duše oddělené od těla?“

Přitom Lessing nezmiňuje housenku nalézající se mezi věncem a motýlem, která podle staré symboliky ztělesňuje stadium před smrtí, život v těle, než se v proměně dostává do motýlí existence posmrtného života.

Dle antických pojmů znečišťoval každý dotek mrtvého těla nejen

člověka, nýbrž i bohy. Žádný z řeckých bohů sám smrtí neprošel. To je podstatný rozdíl od křesťanského boha. Ten sám zemřel tělesnou smrtí. se děje i u dětí, které ponecháme bez výchovy; mnohé zůstanou hrubě nevzdělané, některé se k našemu úžasu vzdělávají samy.“ (§ 20)

Proč, ptá se Lessing dále, neobsahuje Starý Zákon skoro žádné odkazy na nesmrtelnost duše a posmrtnou odplatu? Sám dává odpověď: Starý Zákon byl slabikářem „pro drsný a v myšlení necvičený izraelský národ“ (§ 27). Tak jako slabikáře pro děti neobsahují mnohé, co v jejich stavu vývoje ještě nemůže být pochopeno, muselo i ve výchově židovského národa zůstat ještě neuskutečněno mnohé z toho, co se pro lidstvo stalo naléhavým teprve v pozdějších dobách, jako například vědění o nesmrtelnosti individuálního člověka a jeho posmrtném životě.

Víra Izraele mohla být právě tak málo nejvyšší a definitivní, jako jsou nejvyšší a definitivní pocity dítěte. „Židovský národ ještě uctíval ve svém Jahvovi spíše nejmocnějšího než nejmoudřejšího ze všech bohů; ještě se jej jako boha spíše obával, než že by jej miloval; i toto je důkazem, že pojmy, které měl o svém nejvyšším jediném Bohu, nebyly zrovna těmi pravými pojmy, které bychom o Bohu měli mít.“ (§ 34) Na rozdíl od mnohých osvícenců bere Lessing vážně Biblii zprostředkované Božské zjevení. Pro něj to byl jeden z velkých výchovných prostředků lidstva, jako se sluší dítěti přijímat pokyny rodičů jako „zjevení“ a podle nich jednat. Později se člověk musí učit používat vlastní rozum. Tak Lessing dále o národě izraelském píše: „Zjevení řídilo jeho rozum a nyní náhle rozum objasnil své zjevení.“ (§ 36)

Židé v babylonském zajetí prožívali to, co mohou zakusit děti v novém nezvyklém prostředí: „Do ciziny poslané dítě vidělo jiné děti, které věděly více, které žily způsobněji a zahanbeně se ptalo: Proč to také nevím? Proč nežiji také tak? Nemělo mi to být vštěpováno v domě mého otce, nemělo jsem k tomu být nabádáno? Tu opět vyhledá své slabikáře, které se mu už dávno zošklivily, aby vinu svalilo na slabikáře. Avšak ejhle! Poznává, že vina není v knihách, že je to pouze jeho vlastní vina, proč už dávno ještě neví totéž a nežije právě tak.“ (§ 38)

Přínosem izraelského národa vlivem kultur ostatních národů je podle

Lessinga nepochybně učení o nesmrtnosti duše. Peršané, Babyloňané, Chaldejci, Egyptané a Řekové ve věděni o nadsmyslovém světě Izrael převyšovali. Ovšem Židé prodělali, jak Lessing říká, „předběžná cvičení“ pro nauku o nesmrtnosti duše, náznaky a pokyny, zdvižený prst jako například hrozbu potrestání zločinu otců vůči dětem až do třetího či čtvrtého pokolení. I výraz „shromáždit se u Otců“, používaný pro „umírání“, je takovým náznakem.

Co je pro dítě dobré a správné, například řídit se určitou autoritou, může být pro dospělého člověka špatné, protože „každá učebnice je jen pro určitý věk“ (§ 51). Na to rabíni dle Lessinga však příliš často nedbali. Stejně jako jednotlivec, ani národ se nesmí zastavit u svých počátků. To samé platí v rostoucí míře pro lidstvo, procházející stejně jako jedinec a národ svými vývojovými stupni zrání. V tomto smyslu chápe Lessing vystoupení Krista: „Musel přijít lepší pedagog a vytrhnout dítěti z rukou zastaralou učebnici - přišel Kristus.“ (§ 53)

Veškerý předkřesťanský vývoj lidstva vyžadoval další vedení. Část lidstva, jako například Izrael, byla vedena až k určitému prahu, nyní byla „zralá ke druhému velkému výchovnému kroku“ (§ 54). „Bylo načase, aby na jeho činy získal vliv jiný, *opravdový* život, jakého se lze nadít po tomto životě“ (§ 57). „Tak se Kristus stal prvním *spolehlivým, praktickým* učitelem nesmrtnosti duše.“ (§ 58)

Lessing zejména zdůrazňuje, že když Kristus hlásal o nesmrtnosti duše, nešlo o filosofické spekulace nebo pouhou domněnku, přání a víru, nýbrž o praktické učení, vyžadující, aby člověk „podle něho řídil své vnitřní i vnější jednání“ (§ 60). Protože je to v tomto smyslu „praktické učení“, zaměřuje se zároveň na vnitřní úsudek, nevyžaduje žádnou slepou víru, nýbrž je „novým nasměrováním pro lidský rozum“ (§ 63).

Vidíme, že Lessing i zde mluví jako reprezentant osvícenství, usilující o porozumění minulému „zjevení“, a ponechává platnost pouze tomu, co „má před vlastním rozumem své opodstatnění. Shrnuje: „Přinejmenším je již ze zkušenosti jasné, že novozákonní spisy, v nichž byly tyto nauky po nějakou dobu uchovány, poskytly a dosud poskytují lidstvu druhou, lepší učebnici.“ (§ 64)

V tomto smyslu tedy křesťanství, které již v Lessingových dobách působilo 1 700 let, ve své prvotní formě neobsahuje ještě poslední pravdu. Učení o nesmrtnosti se sice šířilo, ale zprvu jen formou „zjevení“. To odpovídalo druhému stupni vývoje lidstva. Lessing nyní doufal v počátek třetí éry lidstva. V ní se jednotlivý člověk stane zralým zřící se církevního zprostředkování a bude schopen nalézat i odvozovat pravdy vlastním rozumem. Proměna zjevených pravd víry v pravdy rozumu je pro Lessinga úkolem a cílem této třetí fáze lidstva.

Každý pokrok v poznání vyžaduje zároveň vyšší rozvoj mravnosti. Jednání ze strachu před trestem nebo z naděje v odměnu musí být na tomto stupni překonáno. Ve třetím stadiu vývoje lidstva se musí cvičit tak dlouho v duchovní oblasti - Lessing říká „na duchovních předmětech“, až se vytvoří taková „čistota srdce“, „která nás uschopňuje milovat ctnost pro ni samu“ (§ 80). Lessing pateticky zvolá: „Ne, přijde doba, jistě přijde ona doba završení, kdy člověk, čím více se jeho rozum bude cítit přesvědčen o lepší budoucnosti, nebude si potřebovat z této budoucnosti takříkajíc půjčovat pohnutky ke svým činům, kdy bude konat dobro, protože je to dobro, a ne protože jsou na ně vypsány jakékoliv odměny...“ (§ 85).

Lessing počítá s tím, že pro toto učení o třech obdobích lidstva bude počítán k „blouznivcům“. Vždyť takové učení se objevilo již ve 13. a 14. století a bylo odbyto jako blouznění. Naproti tomu Lessing si „blouznivce“ vysoce váží, i když jej zároveň kritizuje. „Blouznivec je často schopen velmi správných pohledů do budoucnosti, ale nedokáže na tuto budoucnost čekat“ (§ 90). Lessing ví, že sám není žádným blouznivcem nebo sektářem, že s klidem a trpělivostí může počkat. Jeho *Výchova lidstva* nepočítá s roky, nýbrž s tisíciletími. Nemohl tušit, že o půl století později učiní Schelling učení o třech érách lidstva základem své filosofie dějin. Lessing byl prostě tak přesvědčen o pravdě svého pohledu, že jej ani možné obvinění z blouznění nemohlo zadržet v tom, aby ji zastával.

V posledních deseti paragrafech rozvíjí svou ideu člověka: myšlenku opakovaného pozemského života. Z toho je vlastně teprve celá *Výchova lidstva* průhledná a srozumitelná: Jsou to tytéž duše, které jsou vedeny a vychovávány skrze různé stupně dějin lidstva. Tak v židovství absolvovaly

mnohé duše své dětské stadium, později ve středověku druhý stupeň a se třetím právě začaly nebo stojí před ním. Kromě toho Lessing nikde neříká, že každý z jím líčených lidských věků bude probíhat pouze v jedné inkarnaci.

V závěru svého pojednání, v němž poodhaluje závoj tajemství života - a tím i smrti, postupuje Lessing s krajní opatrností. Namísto apodiktických výpovědí volí opatrnou tázací formu: „Na své věčné cestě toho musíš tolik pobrat, učinit tolik kroků stranou! Co kdyby bylo v podstatě jasné, že ono velké pomalé kolo, které přibližuje lidstvo k jeho dokonalosti, se pohybuje jenom díky malým rychlejším kolečkům, z nichž každé přispívá svým vlastním dílem?“ (§ 92)

„Není to jinak! Tutéž dráhu, po níž lidstvo spěje ke své dokonalosti, musí nejprve projet každý člověk (ten dříve, onen později). Projet v jednom a téže životě? Může být v téže životě smyslovým židem i duchovním křesťanem? Může v téže životě oba předejít?“ (§ 93) „To ovšem ne! Ale proč by se nemohl každý jednotlivý člověk vyskytnout v tomto světě více než jednou?“ (§ 94)

Při vší opatrnosti, s níž Lessing přistupoval k práci při formulování svých základních myšlenek, je to zde v 94. paragrafu jasně vysloveno: Člověk nežije na této zemi jen jednou! Prochází smrtí k novému životu. Život po smrti není pouze, jak učí církev, a Lessing to vždy uznával, důsledkem pozemského života, nýbrž zároveň také přípravou na další inkarnaci. Tím Lessing našel úplně nový přístup k utváření myšlenek o životě po smrti. Avšak byl si přitom vědom, že myšlenka jako taková nová není.

„Je tato hypotéza tak směšná proto, že je nejstarší? Protože na ni lidský rozum přišel dříve, než jej rozptýlila a oslabila školská sofistika?“ (§ 95) To nové u Lessinga je však způsob, jak on sám z důvěry ve vlastní zkušenost a rozum dospěl k proklamaci učení o opakovaných pozemských životech, které pro něj byly realitou.

Kráčejte opatrně, obezřele, krok za krokem kupředu, ptá se:

„Proč by tomu nemohlo být tak, že i já jsem tu již jednou udělal všechny ty kroky ke svému zdokonalení, které člověku přinášejí časné

tresty a odměny?“ (§ 96) To je první stupeň lidstva. „Proč bych pak byl nemohl jindy udělat všechny kroky, k jejichž vykonání nám tak mocně pomáhají vyhlídky na věčnou odměnu?“ (§ 97) To je druhý stupeň lidstva.

„Proč bych neměl přicházet tak často, jak zvládnou získávat nové znalosti, nové dovednosti? Odnáším si snad najednou tolik, že by nestálo za námahu přijít znovu?“ (§ 98) To je třetí stupeň, třetí věk lidstva.

Nakonec je odpůrcům Lessingovy myšlenky reinkarnace vzata z úst často slýchaná námitka: „Nebo proto, že zapomenu, že jsem tu již byl? Dobře mi, že zapomenu. Vzpomínka na mé minulé stavy by mi jen dovolovala špatné zacházení se současností. A pokud nyní musím na něco zapomenout, zapomínám na to snad navěky?“ (§ 99) Lessing uzavírá své pojednání větou: „Nebo proto, že bych ztratil přespříliš času? Ztratil? Cožpak mohu něco zmeškat? Není snad celá věčnost moje?“ (§ 100)

Psal se rok 1780. Rok nato autor zemřel.

V tomto smyslu je *Výchova lidstva* poslední vůlí, odkazem Gottholda Ephraima Lessinga, určeným myslícímu lidstvu. Duchovní odkazy bývají často pochopeny teprve později. Takový byl i osud této poslední vůle, která v 18. a 19. století nalezla jen málo pochopení. Zřejmě ještě nebyla doba zralá. Nejprve musel materialismus dosáhnout svého vrcholu, aby po přípravě skrze velké klasiky, idealisty a romantiky mohlo ve dvacátém století alespoň v prvopočátcích započít rozhodující „rozšiřování vědomí“ v Lessingově
smyslu.